

УДК 7.02:74+003.07:655
ID ORCID 0000-0002-7355-1036
DOI 10.33625/visnik2021.02.218

Тетяна ІВАНЕНКО

Харківська державна академія
дизайну і мистецтв

МІЖНАРОДНИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ КОНКУРС ЗІ ШРИФТУ І КАЛІГРАФІЇ PANGRAM: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, ПЕРСПЕКТИВИ

Іваненко Т. О. Міжнародний студентський конкурс зі шрифту і каліграфії Pangram: становлення, розвиток, перспективи. У статті аналізується досвід проведення Міжнародного студентського конкурсу зі шрифту і каліграфії Pangram у контексті феномену фестивалів та конкурсів, що популяризують мистецтво шрифту в культурному просторі України й світу. Метою статті є ретроспективний огляд п'яти років існування конкурсу, його статистичний аналіз, результати та перспективи. Це дослідження виконано в рамках святкування 100-річчя ХДАДМ, і ідея розвідки пов'язана з визначенням одного з напрямків розвитку Академії у майбутньому. Сфера творчих конкурсів міжнародного рівня різноманітна й постійно розвивається. Найбільш відомими професійними шрифтовими конкурсами є Morisawa Type Design Competition, TDC Typeface Design Competition, GRANSHAN Type Design Competition, на яких дизайнери представляють свої новітні розробки з шрифтового дизайну. У статті порушено проблему реалізації творчих ідей студентів мистецьких вишів шляхом участі у конкурсах, акціях, фестивалях. Зазначено, що практика оголошення конкурсів є прикладом заохочення молоді до креативу, а для організацій – можливістю знайти талановитий трудовий потенціал. Автором розглянуто особливості основних шрифтових фестивалів, що проводились в Україні у різні роки, а саме: «Свято кирилиці», «Рутенія», «Простір літер». Проаналізовано стан дослідження проблематики, підкреслено, що феномен творчих акцій, фестивалів і конкурсів у науковому плані є недостатньо вивченим, проте вони широко висвітлюються місцевими та регіональними інтернет-ЗМІ як знакові події, які демонструють інтерес соціуму. Зосереджено увагу на передісторії, виникненні ідей, розвитку та трансформації конкурсу Pangram. Головна ідея конкурсу полягає у можливості демонстрації шрифтових ідей студентів мистецьких закладів вищої освіти різних країн. Конкурс також сприяє обміну досвідом шрифтових шкіл України та інших країн, популяризує роль дисциплін з каліграфії, шрифту та типографії у закладах вищої освіти. Автором висвітлено такі умови й механізми проведення конкурсу, як теми, номінації та категорії, формат заходу, журі та критерії оцінювання, партнери та нагороди. Зазначено, що обраний дистанційний формат виявився успішним в умовах світової

пандемії. На сучасному етапі розвитку мистецтва шрифту і каліграфії взагалі та вітчизняного зокрема, студентський конкурс є прогресивним явищем виведення методики викладання за межі стін закладів вищої освіти. Дослідження має значення для розуміння тенденцій у сучасному шрифтовому дизайні та каліграфії з точки зору становлення української ідентичності та формування дизайнерської культури в цілому.

Ключові слова: Pangram, шрифт, шрифтовий дизайн, каліграфія, летеринг, фестиваль, конкурс, студент, міжнародний шрифтовий конкурс.

Ivanenko T. International Student Competition on Font and Calligraphy Pangram: Origins, Development, Prospects. The article analyzes the experience of holding the Pangram International Student Competition on Font and Calligraphy in the context of the phenomenon of festivals and competitions that popularize the art of type in the cultural space of Ukraine and the world. The purpose of the article is a retrospective review of the five year existence of the competition, its statistical analysis, results and prospects. This study was carried out in the framework of the celebration of the 100th anniversary of KSADA. Its idea is related to the determination of one of the directions of the Academy's development in the future. The field of international creative competitions is diverse and constantly evolving. The most famous professional type design competitions are Morisawa Type Design Competition, TDC Typeface Design Competition, GRANSHAN Type Design Competition, where designers present their latest developments in type design. The article dwells on the problem of the implementation of creative ideas of art university students through participation in competitions, creative actions, festivals. It was noted that the practice of announcing such competitions is an example of encouraging young people to be creative, and it is an opportunity to find talented labor potential for organizations. The author examines the features of the main type festivals held in Ukraine in different years, namely: Cyrillic Holiday, Ruthenia, Space of Letters. The state of the research of the problem is analyzed. The author emphasizes that the phenomenon of creative actions, festivals and competitions is insufficiently studied in scientific terms. Although they are widely highlighted by local and regional Internet media as significant events, which demonstrates the interest of society. Special attention is paid to the background, development and transformation of the Pangram competition. The main idea of the competition is to give the opportunity to demonstrate the font ideas of students of art higher education institutions from different countries. The competition also promotes the exchange of experience of font schools in Ukraine and other countries, popularizes the role of calligraphy, type and typography disciplines in higher education institutions. The author highlights such conditions and mechanisms of the competition as topics, nominations and categories, event format, the jury and evaluation criteria, partners, and awards. It was noted that the selected remote format proved to be successful in the global pandemic. At the present stage of the development of the art of font and calligraphy in general and in Ukraine in particular, the student competition is a

progressive phenomenon of bringing teaching methods beyond the walls of higher education institutions. The present study is important for understanding the trends in modern type design and calligraphy in terms of the formation of Ukrainian identity and the design culture in general.

Keywords: Pangram, font, type design, calligraphy, lettering, festival, competition, student, international type design competition.

Сфера професійних творчих конкурсів міжнародного рівня доволі різноманітна й постійно розвивається, що підтверджується проведенням конкурсів з живопису, плакату, фотографії, друкованої графіки, архітектури, пакування тощо. Серед професійних конкурсів зі шрифту насамперед слід відмітити Morisawa Type Design Competition¹, TDC Typeface Design Competition², GRANSHAN Type Design Competition³. Участь у більшості професійних міжнародних конкурсів є платною, що ускладнює можливості для студентства проявити себе. Слід зазначити, що у професійних дизайнерських конкурсах створюються окремі безкоштовні категорії для студентських робіт, наприклад, національний конкурс Ukrainian Design: The Very Best Of⁴ щороку виявляє найяскравіші проєкти українських дизайнерів і знайомить із ними суспільство, популяризуючи тим самим вітчизняний дизайн. У конкурсі передбачена студентська категорія для всіх номінацій, зокрема типографіка.

Для студента участь у конкурсах є не тільки засобом підняти свій рейтинг у ЗВО, це ще й реальна можливість заявити про себе професійній спільноті, навіть знайти перших клієнтів або роботу у майбутньому. Суто шрифтових міжнародних конкурсів для студентів практично не існує. Необхідно зазначити, що деякі закордонні організації застосовують практику заохочення студентів до створення шрифтових гарнітур шляхом оголо-

шення конкурсів з грошовою винагородою. Так, Публічна бібліотека Провіденса (США), яка має унікальну колекцію книг з друкарства, проводить щорічний конкурс зі шрифту для студентів-дизайнерів бакалаврського та магістерського рівнів, який завершується восени церемонією нагородження та вручення премії Updike, а також лекціями запрошених фахівців зі шрифтового дизайну. Умовою конкурсу є завдання відродити історичний шрифт або створити новий за матеріалами колекції бібліотеки [25]. У Сполучених Штатах Америки творчі заклади вищої освіти проводять внутрішні конкурси серед своїх студентів, а також студенти мають змогу брати участь у конкурсі з дизайну від Асоціації дизайнерів університетів та коледжів (UCDA)⁵, як, наприклад, у Державному університеті Вейна⁶ [23].

В Україні останніми роками почали з'являтися приватні школи та курси з графічного дизайну, шрифту, каліграфії тощо (зокрема Projector, School of Visual Communication, студія каліграфії «Арт і я»), що свідчить про інтерес соціуму до рукописного шрифту, до збагачення елементів каліграфічних і лігатурних форм, авторського вираження думки тощо. Відомий український дизайнер Кирило Ткачов уже декілька років поспіль веде свій авторський курс зі шрифтового дизайну та відкрив власну дизайн-студію «АльфаБраво», де наразі працюють найкращі випускники його курсів, роботи яких були визнані у різних конкурсах, таких як Pangram (2020 р., категорія «Privat») і Ukrainian Design: The Very Best Of (2021).

Взагалі міжнародні конкурси шрифтового дизайну стають певним маркером стану ринку професії, тож поява в Україні саме студентського шрифтового конкурсу Pangram з міжнародним статусом, безумовно, мала бути подією як для закладів вищої освіти, так і для професіоналів шрифтової справи. Для успішного конкурсу важливими є механізми його проведення, номінації, склад журі, методи оцінювання робіт тощо. В Україні подібні конкурси не відбувались, але є практика проведення шрифтових фестивалів, таких як «Свято кирилиці» (Харків), «Рутенія» (Київ), «Простір літер» (Луцьк).

Події стосовно фестивалів доволі широко висвітлюються місцевими та регіональними ЗМІ, у мережі Інтернет, що також свідчить про значимість подій та увагу соціуму. Також профе-

¹ Міжнародний конкурс з шрифтового дизайну Morisawa Type Design Competition проводиться у Японії з 1984 р. (URL : <https://competition.morisawa.co.jp/en/> (дата звернення : 10.05.2021)).

² Міжнародну організацію Type Directors Club створено в 1946 р. для підняття стандартів у типографіці, офіс розташований у Нью-Йорку, США. У 1998 р. клубом засновано Typeface Design competition, конкурс із шрифтового дизайну. (URL : <https://www.tdc.org/recognizing-excellence/competitions/#/typeface-design> (дата звернення : 10.05.2021)).

³ Міжнародний конкурс із нелатинського шрифту, а також латиниці та кирилиці GRANSHAN проводиться у Вірменії. Перший захід відбувся у 2008 р. за підтримкою міністерства культури Вірменії як конкурс національного шрифту. Також у рамках заходу відбуваються міжнародні конференції, присвячені сучасним проблемам шрифтового дизайну. Засновник – шрифтовий дизайнер Едік Габузян. (URL : <https://www.granshan.com/competition> (дата звернення : 10.05.2021)).

⁴ Фестиваль проводиться з 2012 р. і входить до Національного рейтингу креативності та майстерності України. (URL : <https://design-awards.com.ua/> (дата звернення : 05.06.2021)).

⁵ University and College Designers Association (UCDA) засновано 1970 р. у Північній Америці (США та Канада) як першу асоціацію професіоналів, які займаються створенням візуальних комунікацій для навчальних закладів. Щорічно проводяться конференції й конкурси з різних видів дизайну для членів асоціації та студентів, постійно розширюється професійна сфера та статус асоціації.

⁶ Wayne State University (США).

сійні інтернет-видання, такі як Telegraf.Design⁷ та «Читомо»⁸, приділяють увагу як шрифтовим заходам, так і стану шрифтової справи в Україні в цілому, публікують інтерв'ю з дизайнерами шрифту, а також огляди новинок у цій галузі. У соціальних мережах українські шрифтові дизайнери створюють професійні групи для спілкування та обговорення певних проблем, для популяризації кирилических шрифтів тощо. Так, Віктор Харик заснував у мережі Facebook групу під назвою «Щедрик: шрифтова поміч», де можна придбати шрифтовий файл, а отримані гроші призначаються в першу чергу волонтерам-медикам. Шрифтова дизайнерка Марчела Можина створила групу «Шрифтові знахідки (історичні)» також у Facebook, де демонструються дизайнерські твори української діаспори різних років, спонукаючи сучасних митців до використання кирилиці у роботі та творчості.

Останніми роками в наукових колах мистецтвознавців посилюється інтерес до дослідження каліграфії, графіки мови, шрифтового дизайну, проте феномен шрифтових фестивалів та акцій як явища залишився поза увагою. Серед українських дослідників насамперед слід відзначити видання Віталія Мітченка, присвячені становленню українського скоропису [13; 14], альбоми Володимира Лесняка, присвячені рисованому акцидентному шрифту та проблемам його історичної реконструкції [10; 11; 12], кандидатську дисертацію Ігоря Дудника, в якій розглядаються графічні особливості кирилического друкарського шрифту [2]. Автору статті також належить низка публікацій з аналізом тенденцій шрифтового дизайну в контексті становлення української ідентичності [4; 5; 6; 7; 8; 9]. Дослідниця Олена Храмова-Баранова вивчає графічний шрифтовий дизайн з позицій естетичних аспектів нової типографіки [20]. Український дизайнер Костянтин Головченко вивчає шрифт і типографію⁹ та розглядає історію проведення саме кирилических конкурсів в Україні та Росії, зокрема, в період з 1912 по 1927 р. [1].

На VIII Міжнародному фестивалі «Книжковий Арсенал» на акції від каліграфічної студії «Арт і я» був представлений каталог кирилических шрифтів від українських дизайнерів «Живий шрифт» [3; 6, с. 102], а цього року на фестивалі відбулася презентація першого друкованого номеру журналу Telegraf.Design, у якому порушу-

ються питання українського дизайну, зокрема й шрифтового [26]. З іноземних новітніх професійних видань відмітимо книгу «Дизайн шрифту» Карен Чен, викладачки Університету Вашингтону (Сіетл, США), [22] та польське видання «Як проєктувати шрифти. Від ескіза до екрана» [24], в яких детально розглянуто нюанси створення цифрового шрифту.

Як зазначає Кирило Ткачов, українські шрифтові фестивалі мали й мають великий вплив на формування дизайнерської культури. Насамперед завдяки своїй відкритості участь у них могли брати не тільки дизайнери шрифтів, а й каліграфи, типографи, книжкові дизайнери й узагалі всі, хто працює з текстом. Також роль відіграє й дружба і приємна атмосфера фестивалів та насичена цікава програма, яка надихає, формує цілісність спільноти, сповідує комплексний підхід [16].

Окремо доцільно відзначити блог Ігоря Дудника «Кирилівські читання», де автор аналізує як історичну спадщину, так і сучасні тенденції шрифтового дизайну, зокрема розглядаються здобутки українських шрифтарів, що були представлені на полях шрифтових фестивалів «Свято кирилиці», «Рутенія», «Простір літер»¹⁰.

Фестиваль шрифту і каліграфії «Свято кирилиці» проходив з 2006 р. напередодні Дня слов'янської писемності на базі Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Організатори фестивалю – Володимир Лесняк, професор кафедри графічного дизайну ХДАДМ, член-кореспондент НАМУ, член Національної спілки художників України, і Олексій Чекаль, артдиректор дизайн-студії «Panic Design» (на той час – викладач кафедри «Графіка» ХДАДМ) [19]. Кілька років фестиваль проводився на високому рівні, з залученням відомих дизайнерів шрифту, які виступали з творчими семінарами, майстер-класами, презентаціями своїх творчих робіт та наукових видань (Іл. 1–2). Ідея фестивалю – популяризація кирилическої каліграфії та шрифтового дизайну, головний результат проєкту втілювався у можливості безпосереднього професійного спілкування в неформальній творчій обстановці, об'єднанні досвіду фахівців і енергії студентів, але головною рисою було зосередження фокусу уваги одночасно на традиціях і на сучасних трендах. На жаль, з 2010 р. цей фестиваль у такому форматі більше не проводився, лише у травні 2014 р. кафедра графічного дизайну ХДАДМ провела в стінах академії внутрішню виставку, присвячену просвітителю Кирилу та Мефодію, де студенти 1 і 2 курсів продемонстрували свої роботи з каліграфії та рисованого шрифту (Іл. 3).

⁷ URL : <https://telegraf.design> (дата звернення : 27.08.2021).

⁸ URL : <https://chytomo.com> (дата звернення : 27.08.2021).

⁹ Терміни «типографіка» та «типографія» за суттю є ідентичними, різниця – у колі вживання: перше ще широко використовується в науковому середовищі та закладах вищої освіти як назва відповідної дисципліни, друге знайшло поширення останніми роками серед українських шрифтових дизайнерів у контексті практичного застосування.

¹⁰ URL : <https://cyreading.blogspot.com> (дата звернення : 19.08.2021).

Всеукраїнський фестиваль каліграфії та шрифту «Рутенія» вперше відбувся 26–29 листопада 2009 р. на базі Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука (нині КДАДПМД ім. М. Бойчука). Ідея належала художнику-графіку Юрію Антонову (на той час він був студентом). Окрім виставки шрифтових робіт визнаних авторів з каліграфії та типографіки, проводились також майстер-класи та лекції дизайнерів і каліграфів. Головною метою фестивалю було повернути інтерес до каліграфії в Україні, створити середовище для спілкування каліграфів, шрифтарів, типографів, видавців, студентів художніх навчальних закладів [17]. У результаті фестиваль привернув увагу до розвитку української абетки як самобутньої та рівнозначної серед інших алфавітних систем, що підкреслює своїми роботами відомий каліграф Василь Чебаник, автор акцидентної гарнітури Rutenia. Фестиваль проводився чотири рази, останній, з міжнародним статусом, відбувся 2014 р.

Міжнародний фестиваль каліграфії, шрифтового та книжкового дизайну «Простір літер» проводиться з 2016 р. у Луцьку, засновником є український дизайнер Кирило Ткачов. Це перший приватний шрифтовий фестиваль, що не прив'язаний до жодного закладу вищої освіти. Мета заходу полягає в аналізі історичного надбання та його інтерпретації у сучасному стилі каліграфії, шрифтового дизайну [18; 21]. У рамках заходу відбуваються виставки сучасних авторів, майстер-класи, колективні каліграфічні експромти фахівців з різних країн, лекції, конференції тощо¹¹. Зазначимо, що у 2019 р. цей фестиваль став майданчиком для проведення міжнародної конференції GRANSHAN (Іл. 4). Також у межах проведення фестивалю відкрилась виставка Pangram як партнера заходу – з найкращими конкурсними роботами за три роки існування (Іл. 5). Взагалі це був унікальний випадок, коли на цьому заході зустрілись у більшості члени журі Pangram з України, Вірменії, Болгарії, Італії, Польщі, Білорусі, Естонії та Литви й мали змогу обговорити шляхи його подальшого розвитку (Іл. 5). Також на підсумковому круглому столі фестивалю шрифтова спільнота за ініціативою автора статті обговорила проблеми узгодження шрифтової термінології, й результати зустрічі частково реалізовано у навчальному посібнику [7].

Відзначимо, що студенти й аспіранти творчих закладів вищої освіти України активно брали участь у цих тематичних фестивалях як слухачі майстер-класів, лекцій, презентацій тощо. Тож

шрифтовий конкурс Pangram з міжнародним статусом створює умови саме студентам проявити їх уміння, надбані під час навчання, а викладачам – продемонструвати методику викладання дисциплін зі шрифту, типографіки та проектування, що відображається у студентських роботах.

Метою статті є ретроспективний огляд п'яти років існування конкурсу зі шрифту і каліграфії Pangram, його статистичний аналіз, результати та перспективи¹². Це дослідження виконано в рамках святкування 100-річчя ХДАДМ, і ідея дослідження пов'язана з визначенням одного з напрямків розвитку Академії у майбутньому.

Передісторія, ідея та розвиток конкурсу Pangram. У травні 2015 р. силами викладачів і студентів кафедри графічного дизайну ХДАДМ та за підтримкою Міністерства освіти і науки України вперше було проведено Всеукраїнський студентський конкурс «Свято шрифту і каліграфії» за такими номінаціями, як каліграфія (академічна, творча), акцидентний шрифт, буквиця, лєтеринг, типографіка, шрифтовий плакат та інсталяція на тему алфавіту. Дизайнером візуального стилю виступила Поліна Макарова, на той час студентка кафедри графічного дизайну ХДАДМ. За підсумками конкурсу відбулась виставка робіт студентів і трьох викладачів (поза конкурсом) (Іл. 7) та розроблено електронний каталог¹³. Після офіційного відкриття виставки Олег Векленко провів лекцію на тему «Акцидентний шрифт. Від створення до використання», також відбулась лекція та майстер-клас з китайської каліграфії Чена Чжоу, аспіранта ХДАДМ (Іл. 8).

Надіслані 125 робіт від 83 студентів творчих ЗВО Києва, Харкова, Черкас і Херсона показали, що в Україні наявна велика цікавість і попит до конкурсів такої тематики, а також дали змогу побачити сильніші сторони учасників, зробити висновки по слабкіших, порівняти методики різних шкіл. У підсумку це надихнуло на ідею провести конкурс уже на міжнародному рівні, виокремитись від формату «Свята кирилиці» (з яким ще виникала певна асоціація) та шукати свій шлях професійного розвитку проєкту. Назва конкурсу виникла практично одразу, адже панграми – фрази, в яких присутні всі літери алфавіту, – використовуються для перевірки гарнітури практично всіх мов і систем писемності. Це стало головною ідеєю конкурсу: відійти від усталеної традиції шанування тільки слов'янської писемності, створити майданчик для демонстрації шрифтових

¹¹ Останнього разу фестиваль проводився 2019 р. У зв'язку з епідеміологічною ситуацією у світі тимчасово закритий.

¹² Усі фотографії та аналітичні схеми виконані автором публікацій. Як ілюстративний матеріал використано роботи учасників конкурсу.

¹³ Дизайн створено викладачем кафедри графічного дизайну ХДАДМ Федором Целуйком.

ідей студентів вишів різних країн. Серед завдань конкурсу слід виділити наступні позиції:

- розвиток шрифтової культури України та популяризація культурних традицій народів різних країн;
- розширення та укріплення творчих контактів, сприяння професійному спілкуванню студентів і фахівців шрифтової справи, обміну досвідом різних шрифтових шкіл України та інших країн;
- підняття певних питань з проблем формоутворення шрифту, підтримання тенденцій становлення та розвитку систем кириличної писемності;
- підвищення професійного рівня підготовки фахівців, якості методики викладання, а також визначення рівня фахової підготовки творчого характеру;
- популяризування ролі дисциплін з каліграфії, шрифту і типографії у студентському середовищі, просування в цілому сучасної каліграфії та шрифтового дизайну серед молоді.

Візуальний стиль конкурсу (знак, логотип (Іл. 9), афіші тощо) розробила викладач кафедри графічного дизайну ХДАДМ Віра Шашкова, чия енергія та допомога внесли неоцінний вклад у підготовку та проведення заходу.

Теми та терміни конкурсу. Щороку пропонується ключова тема конкурсу, яка має відображатись у роботах учасників. Так, у зв'язку з оголошенням 2016-го Роком англійської мови в Україні, темою першого конкурсу стала *інтеграція та взаємодія алфавітів народів світу* [15]. Більшість учасників приділили увагу у своїх роботах саме англійській мові (особливо в номінації «Шрифтовий плакат»), взаємодії кирилиці та латиниці, а також представили алфавіти своїх рідних мов. Так, на підсумковій виставці у травні 2016 р. можна було побачити шрифтові роботи з такими системами писемності, як вірменська, англійська, українська, російська, болгарська, литовська та в'єтнамська (Іл. 10).

Темою наступного конкурсу (жовтень 2017) стає *паліндром* (число, слово або фраза, текст, які прочитуються однаково в обох напрямках). Від учасників очікувалася візуалізація ідеї циклічності, ритму, гри букв, слів, фраз довколишнього світу, що з успіхом продемонстрували студенти в роботах таких номінацій, як лєтеринг, каліграфія та шрифтовий плакат (Іл. 11, 12). Слід зазначити, що слова та фрази учасники обирали на власний розсуд, в основному превалювали паліндроми англійською та російською, але роботи з українськими паліндромами виявились більш цікавими та розкритими за своїми візуальними наративами.

Третій конкурс (листопад–грудень 2018) пройшов під гаслом «Читай! Відчувай! Інтерпретуй!» з темою «*Світова література*» й задачею візуальної інтерпретації творів світової літератури засобами шрифту і каліграфії. Конкурс дав можливість сучасній молоді продемонструвати її власний світогляд через переосмислення літературних сюжетів шляхом унікального поєднання візуальних і художніх стилістик. У підсумку проявилось різноманіття жанрів творів, студенти показали, чим вони цікавляться, що їх турбує, над чим вони замислюються (Іл. 13, 14, 15).

Після третього конкурсу та зустрічі з членами журі у 2019 р. умови та терміни проведення було переглянуто і прийнято рішення оголошувати про проведення конкурсу восени, а діяльність журі перенести на кінець навчального року, аби дати більше часу студентам і викладачам для підготовки робіт протягом двох семестрів замість одного. Тож результати четвертого Rangram із темою «*Історія писемності. Події, дати, особистості*» стали відомі у травні 2020 р. Студенти мали візуально інтерпретувати значимість певних подій і вплив особистостей на розвиток систем письма народів світу та становлення шрифтового дизайну в цілому. Відмітимо, що в каліграфічних роботах переважала тема історичного розвитку писемності (наприклад виникнення друкарства), у лєтерингу – прізвища дизайнерів і дослідників шрифту, а плакати в основному презентували шрифтові гарнітури та їх авторів (Іл. 16, 17, 18). Окремо слід відмітити значну кількість виконаних студентами з Єреванської академії мистецтв якісних робіт, що були присвячені автору вірменського алфавіту Маштоцу, створеного ним у 405 р. н. е. (Іл. 19).

У 2021 р. ХДАДМ відзначає 100 років від початку вищої художньої освіти в Харкові, й цілком логічним стало оголошення восени 2020 р. теми п'ятого, ювілейного конкурсу – «*Alma Mater. Свобода у творчості – творчість у навчанні*». Ідея полягала у формуванні освітньої бази, яка дає старт і формує майбутнє, а також у налагодженні зв'язку з мистецькими вишами, кафедрами, приватними школами з дизайну тощо. Студенти мали розказати про свій творчий осередок, про дух творчості та спадкоємність у стінах альма-матер, про свій креатив і власний внесок в історію та долучитися таким чином до святкування (Іл. 20, 21, 22). Також тільки цього разу додано номінацію «*Vivat, academia*» спільно з міжнародним трієнале екологічної графіки та плакату «4-й Блок». Перед учасниками постала задача інтерпретації візії 100-річчя ХДАДМ через історичний зріз, розвиток, сьогодення або майбутнє, а втіленням ідеї у різних техніках виконання міг бути знак,

логотип події або *Ex Libris*. У результаті конкурсу каліграфічні роботи в більшості презентували свої заклади, лєтеринг «розповів» про творчість у дизайні, а в плакатах найбільш вживаним виявились поєднання різними мовами абрєвіатури академії та цифри 100, а також словосполучення *Alma Mater*.

Номінації та категорії. Номінаціями перших років існування конкурсу стали академічна та творча каліграфія, акцидентний шрифт, буквиця, лєтеринг і шрифтовий плакат. Згодом додалась номінація «Текстовий шрифт», яка є найбільш складною для участі. Неоднозначною виявилась номінація «Акцидентний шрифт», адже роботи дуже розрізнялись як за характером, так і за технікою виконання. Наприклад, складно рівнозначно оцінити шрифт, нарисований уручну, виконаний у графічній програмі та створений у шрифтовому редакторі. Насамперед ця ситуація виникла через розбіжності у розумінні термінології, а також завдяки різним методикам викладання шрифту у вишах. Так, у харківській школі в основному превалюють рисовані тематичні шрифти (образні, фантазійні, асоціативні тощо), а польські та турецькі школи направлені на виконання літер у графічних програмах та шрифтових редакторах і є більш читабельними. Отже, з 2019 р. вимоги до робіт суттєво змінились. Номінація «Буквиця» більше не проводиться, адже вона є скоріше передумовою для розроблення рисованого шрифту, тож її трансформовано в арт-алфавіт. Додалась номінація «Декоративний шрифт» із більш складним набором літер та виконанням неодмінно у графічних редакторах, а роботи до номінації «Акцидентний шрифт» мають бути виконані лише у шрифтовому редакторі в системі Unicode (Fontlab, Fontforge, Glyphs тощо). Таким чином, номінації розвели за призначенням: літери з арт-алфавіту можуть використовуватися як буквиці, декоративний шрифт – у складанні коротких фраз, акцидентний – для цифрового набору заголовків, невеликих блоків тексту.

З 2020 р., окрім студентської аудиторії, введено категорію *Private* для слухачів приватних шкіл графічного дизайну, шрифтових курсів тощо, що дозволяє значно розширити аудиторію та збільшити якість як самих робіт, так і критеріїв їх відбору. Так, за два роки надіслано шрифтові розробки з авторського курсу Кирила Ткачова, з курсів *School of Visual Communication* (Київ) та *Typosclass* (Болгарія).

Формат конкурсу, журі, критерії оцінювання. Організатори одразу визначилися, що формат проведення конкурсу буде дистанційним, тобто учасники висилають лише цифрові версії своїх робіт. Таким чином удалось уникнути про-

блеми загальної з фінансуванням, адже конкурс є безкоштовним. У 2020 р. цей формат якнайкраще себе відрекомендував, коли весь світ заккрив свої кордони для спілкування.

Проведення конкурсу відбувається у три етапи: 1) відбірковий (проводиться у закладах вищої освіти); 2) проміжний (реєстрація учасників, відбір робіт оргкомітетом конкурсу, кодування робіт, формування списку учасників); 3) фінальний (дистанційне оцінювання наданих робіт членами журі, оголошення результатів).

За п'ять років до складу міжнародного журі ввійшли незалежні шрифтові дизайнери, каліграфи, а також науково-педагогічні працівники ЗВО творчого напрямку з таких країн, як США, Канада, Італія, Вірменія, Німеччина, Білорусь, Болгарія, Польща, Литва, Естонія, Єгипет та Україна¹⁴. З 24 членів журі 14 є іноземцями, з них шестеро викладають у вищій школі. Вагу складу журі додає участь таких визнаних світом професіоналів-практиків шрифтової справи, як Джон Беррі (США), засновник міжнародної асоціації типографів (*AtypI*), та Едік Габузян (Вірменія), засновник *GRANSHAN*. Також запрошувались такі західні дизайнери-практики, як Ян Брігнелл (Канада), каліграф із Польщі Барбара Галинська, менеджер лондонської шрифтової студії «*Dalton Maag*» Ріккардо де Франческо (Італія). Серед запрошених у різні роки українських дизайнерів слід відмітити Олексія Чекаля, Кирила Ткачова, Андрія Шевченка та Андрія Константинова, чий роботи відомі як в Україні, так і за її межами.

Попередній відбір робіт ведеться за загальними критеріями, такими як:

- оригінальність задуму, ідейна складова;
- композиційна виразність;
- відповідність положенням конкурсу;
- естетична привабливість;
- технічність (майстерність) виконання.

Оцінювання ведеться за 100-бальною шкалою, критерії якої визначені у Положенні конкурсу та надаються членам журі разом із посиланням на роботи і персональним бюлетенем. Члени журі отримують лише закодзовані електронні версії робіт учасників. Переможці визначаються за найбільшою кількістю балів із максимально можливої суми балів у кожній номінації. Окрім цього, кожен член журі за бажанням може виділити по одній роботі в кожній номінації, незалежно від проставленої ним оцінки, та відзначити їх заохочувальними дипломами від свого імені. Також заплановано заохочувальні грамоти від організаційного комітету та партнерів конкурсу.

¹⁴ Повний склад міжнародного журі розміщено на сайті конкурсу в розділі *About*. (*PANGRAM* : вебсайт. URL : <https://sites.google.com/view/pangram> (дата звернення : 13.08.2021)).

Іл. 1. Свято кирилиці. Зліва зверху та справа: відкриття експозиції, м. Харків, ХДАДМ, 2007.
Унизу зліва: виставкова зала, 2009

Іл. 2. Свято кирилиці. Зліва: каліграфія-експромт від учасників, ХДАДМ, 2009.
Справа вгорі: презентація Віталієм Мітченком свого видання «Естетика рукописного українського шрифту», 2007. Унизу: творча каліграфія студентів ХДАДМ, 2007

Іл. 3. Свято кирилиці. Роботи студентів кафедри графічного дизайну ХДАДМ, 2014

Іл. 4. Фестиваль «Простір літер». Міжнародна конференція GRANSKAN. Замок Любарта, м. Луцьк, 2019

Іл. 5. Виставка конкурсних робіт Rangram. Художня галерея, м. Луцьк, 2019

Іл. 6. Зліва: Едік Габузян і Криштоф Кошовіц. Посередині: Тетяна Іваненко і Олександр Кулаженко (фото: Віра Шашкова). Справа: Віктор Харик за обговоренням шрифтової термінології. Луцьк, 2019

Іл. 7. Зліва: афіша до Свята шрифту і каліграфії. Авт.: Поліна Макарова.
Справа: фрагменти експозиції. Харків, 2015

Іл. 8. Майстер-клас із китайської каліграфії Чена Чжоу. Внизу справа: фрагмент монтажу
експозиції «Свята шрифту і каліграфії». Харків, 2015

Іл. 9. Знак і логотип конкурсу.
Авт.: Віра Шашкова. 2016

Іл. 10. Зліва: в'єтнамський алфавіт. Авт.: Буй Бик Фіонг, ХДАДМ.
Справа: фрагменти експозиції. Харків, 2016

Іл. 11. Роботи учасників конкурсу. Творча каліграфія, зліва: авт.: Світлана Лейнер (ХДАДМ), посередині по вертикалі: авт.: Олена Двухладова (ХДАДМ, 1 місце), Олена Горчакова (ХДАДМ, 2 місце). Лєтеринг, справа по вертикалі: авт.: Анастасія Камінська (КДАДПМД ім. М. Бойчука, 1 місце), Ярослава Яворська (ХДАДМ), Анастасія Новоселова (ХДАДМ, 3 місце), Марина Шестмінцева (ХДАДМ, 2 місце). 2017

Іл. 12. Роботи учасників конкурсу. Шрифтовий плакат. Авт.: Надія Ізотова (ХДАДМ, 2 місце), Ольга Мальцева (ХДАДМ), Софія Кардаш (ХДАДМ). 2017

Іл. 13. Роботи учасників конкурсу. Каліграфія. Авт.: Катерина Дрозд (ХДАДМ, 1 місце), Єлизавета Ангелова (Національна академія мистецтв, Болгарія), Валентина Поклад (ХДАДМ). 2018

Іл. 14. Роботи учасників конкурсу. Лєтеринг. Авт.: Катерина Юрченко (ХДАДМ, 2 місце), Валентина Поклад (ХДАДМ, 1 місце), Єлизавета Чепугова (КДАДПМД ім. М. Бойчука), Вікторія Нежинець (ХДАДМ). 2018

Іл. 15. Роботи учасників конкурсу. Шрифтовий плакат. Авт.: Олександра Бровічева (ХДАДМ, 1 місце), Марина Шестмінцева (ХДАДМ), Ярослава Яворська (ХДАДМ, 2 місце). 2018

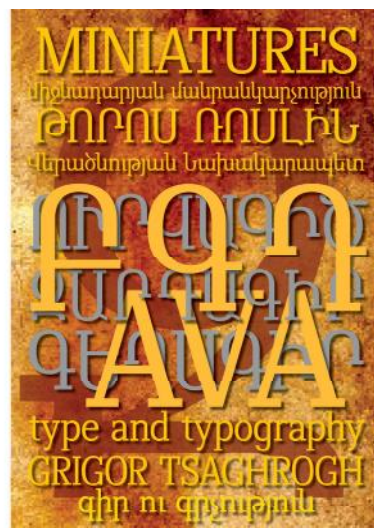
Іл. 16. Роботи учасників конкурсу. Каліграфія. Авт.: Анна Турчина (КДАДПМД ім. М. Бойчука), Ксенія Біріна (Українська академія друкарства), Уляна Цьорик (КДАДПМД ім. М. Бойчука). 2019/20 н. р.

Іл. 17. Роботи учасників конкурсу. Лєтеринг. Авт.: Марія Мігдєєва (ХДАДМ, 1 місце), Аліса Сидоренко (ХДАДМ, 2 місце), Марія Терехова (ХДАДМ, 3 місце). 2019/20 н. р.

Іл. 18. Роботи учасників конкурсу. Шрифтовий плакат. Авт.: Марія Лисенко (ХДАДМ, 1 місце), Бурку Челіккопаран (Ізмір, Туреччина), Даниїл Тимошенко (КНУКіМ, 3 місце). 2019/20 н. р.

Іл. 19. Роботи учасників конкурсу з Вірменії. Шрифтовий плакат.
Авт.: Акоб Мельконян, Діана Харутян, Ліда Хасанян. 2019/20 н. р.

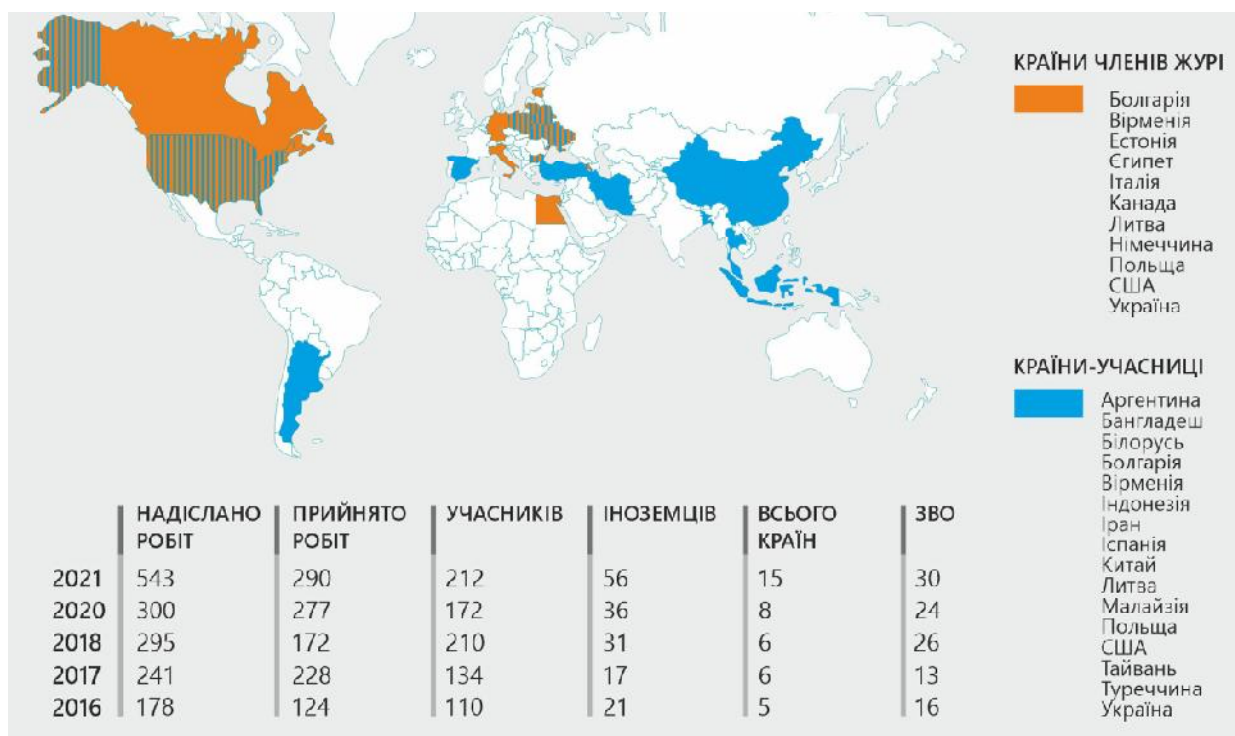
Іл. 20. Роботи учасників конкурсу. Каліграфія. Авт.: Ольга Струїцька (КДАДПМД ім. М. Бойчука, 1 місце),
Олександра Пономаренко (КДАДПМД ім. М. Бойчука, 2 місце),
Анастасія Курочка (КДАДПМД ім. М. Бойчука). 2020/2021 н. р.

Іл. 21. Роботи учасників конкурсу. Летеринг. Авт.: Анастасія Кравчина (ХДАДМ, 2 місце у номінації
«Летеринг»), Катерина Єфремова (ХДАДМ, 1 місце у номінації «Vivat, acadetia»), Аліна Тимошенко (ХДАДМ),
Катерина Єфремова (ХДАДМ, 1 місце у номінації «Летеринг»). 2020/21 н. р.

Іл. 22. Роботи учасників конкурсу. Арт-алфавіт. Авт.: Валерія Кучеріна (Дніпропетровський фаховий мистецько-художній коледж культури, 1 місце). Декоративний шрифт. Авт.: Ю Лінян (Сучжоуська академія декоративно-прикладного мистецтва, 1 місце). Шрифтовий плакат. Авт.: Анна Бут (ХДАДМ). 2020/21 н. р.

Іл. 23. Статистика проведення конкурсу за п'ять років

Партнери та нагороди. Безумовно, аби інтегрувати українських студентів у професійне середовище, необхідно залучати практиків з інших міст, інших країн, а також шукати партнерів, які зацікавлені в популяризації шрифтової справи нашої країни. Серед партнерів Pangram насамперед відмітимо шрифтовий онлайн-сервіс Rentafont¹⁵, який підтримує розвиток української шрифтової культури й популяризує шрифти, що створені вітчизняними шрифтарями. Головним

призом від Rentafont є преміум-підписка на річну оренду шрифтів. У п'ятому конкурсі такий подарунок отримали п'ять студентів: два з України, один з Китаю та два з Польщі. Партнер конкурсу, каліграфічна платформа Type.UA, щороку обирає найкращу роботу в номінації «Каліграфія» та нагороджує її автора грошовим сертифікатом. Інформаційним партнером цього року виступила творча платформа з графічного дизайну PosterTerritory¹⁶, яка відзначила дипломом учасника з Тайваню. Також до партнерів долучилась

¹⁵ Заснований у 2013 р. випускником кафедри графічного дизайну ХДАДМ Євгеном Садком, який був членом журі Pangram у 2018 та 2021 рр.

¹⁶ Організатором є Ольга Северіна, випускниця кафедри графічного дизайну ХДАДМ.

дизайн-студія «АльфаБраво», команда якої на чолі з Кирилом Ткачовим відзначила одну роботу, а його автору подарувала колекцію з трьох гарнітур власного виробництва. Слід зазначити, що традицію дарувати власний шрифт авторам найкращих робіт започаткував Едік Габузян у 2018 р., його ініціативу підтримав Віктор Харик (Німеччина). Володимир Стасенко (Україна) відзначає керівників найкращих робіт книжками мистецького характеру українських авторів, адже вважає, що студенти – наше майбутнє, а нагороджувати слід «наше сучасне», яке забезпечує «наше майбутнє»¹⁷.

Учасниками міжнародного конкурсу за п'ять років стали студенти більш ніж 30-ти закладів вищої освіти таких країн, як Україна, Польща, Литва, Болгарія, Туреччина, Вірменія, Білорусь, Іспанія, КНР, США, Малайзія, Індонезія, Іран, Тайвань, Бангладеш, Аргентина. Україна широко представлена: Київ, Харків, Львів, Луцьк, Миколаїв, Дніпро, Краматорськ, Ужгород, Хмельницький, Кременчук, Черкаси, Івано-Франківськ, Запоріжжя тощо.

Про стійкий інтерес до конкурсу говорить статистика за п'ять років, яка характеризує захід за такими показниками, як кількість надісланих та відібраних робіт, учасників, країн, закладів вищої освіти (Іл. 23).

Висновки, виклики та перспективи. Проведення заходів на кшталт творчих акцій, фестивалів, конкурсів тощо впливає на формування дизайнерської культури, на згуртування шрифтової спільноти з ідеєю пошуку форми українських графем. Також це має значення для осмислення професії та розуміння тенденцій шрифтової справи студентством, оскільки саме молодь гостро реагує на виклики, експериментує з графічною візуалізацією літери, слова, тексту.

На основі викладеного матеріалу можна дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку мистецтва шрифту і каліграфії взагалі та вітчизняного зокрема студентський конкурс є прогресивним явищем виведення методики викладання шрифту за межі стін закладів вищої освіти. Головним здобутком можна вважати те, що Pangram створює умови для студентів, щоби проявити їх уміння, надбані під час навчання, привертає увагу дизайнерської спільноти, розкриває нові імена, а також сприяє обміну досвідом шрифтових шкіл України та інших країн.

Наголосимо, що значний фонд конкурсних робіт, який зібрався за п'ять років, створює можливість для подальших розвідок щодо методи-

ки викладання шрифту у різних закладах вищої освіти країн-учасниць. Науковий і професійний аналіз дозволить визначити та підвищити рівень фахової підготовки майбутніх дизайнерів. Також потребує окремої уваги аналіз якості за різними номінаціями робіт, виконаних студентами в період пандемії, чи було щось змінено викладачами та що саме, особливо стосовно каліграфії, де викладання має бути саме аудиторним.

Можна стверджувати, що кількість учасників із різних країн та закладів вищої освіти, вагомий склад членів журі, різноманітність номінацій, мобільність проведення заходу у складних епідеміологічних умовах формують унікальність конкурсу Pangram. Упевнені, що з кожним роком інтерес до нього буде зростати, а якість робіт дозволить визначитись із ефективністю вирішень завдань, що постають перед організаторами. Серед перспектив конкурсу маємо виділити подальше розширення географії країн-учасниць, розвиток та вдосконалення номінацій і умов до них. Також доцільно розглянути можливість доповнення формату конкурсу організаціями конференцій з питань проблем формоутворення шрифту, підтримання тенденцій становлення та розвитку кирилических знаків писемності, особливо з урахуванням властивостей системи Unicode для цифрового шрифтового дизайну.

Література:

1. Головченко К. Из истории конкурсов шрифтового дизайна. Ч. 1. *Шрифт* : интернет-издание. 12.09.2019. URL : <https://typejournal.ru/articles/type-competition-history-part-01> (дата звернення : 18.08.2021).
2. Дудник І. М. Графічні особливості українського кирилического друкарського шрифту (остання чверть XVI – перша половина XVII століть) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Харків, 2019. 24 с.
3. Живий шрифт. Каталог кирилических шрифтів від українських дизайнерів / ред. : А. Калініченко, М. Іваник, А. Кашеева. Вид. 2-е, доп. Київ, 2018. 64 с.
4. Іваненко Т. О., Габузян Е. Проблеми становлення сучасних українських знаків алфавіту та їх розташування в системі Unicode. *Актуальні проблеми сучасного дизайну*. Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2020 р.) : у 2 т. Т. 2. Київський національний університет технологій та дизайну. Київ, 2020. С. 73–75.
5. Іваненко Т. О. Проблеми популяризації шрифтової справи України. *Концепція сучасної мистецько-дизайнерської освіти України в умовах євроінтеграції*. Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції професорсько-викладацького складу і молодих учених в рамках VIII Міжнародного форуму «Дизайн-освіта 2015» (м. Харків, 15–16 жовтня 2015 року). Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2015. С. 51–52.
6. Іваненко Т. О. Український шрифтовий дизайн: відродження та тенденції. *Художня культура і мистецька освіта: традиція та сучасність*. Матеріали Міжн. наук.-творч. конф. (м. Київ, 20–21 листопада 2018 р.).

¹⁷ Пост у конкурсній групі мережі Facebook за 1 червня 2020 р. (URL : <https://www.facebook.com/groups/1202433566467328/posts/3436943069683022> (дата звернення : 16.08.2021)).

- Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2018. С. 101–103.
7. Іваненко Т. О. Шрифтовий дизайн: основи : навч. посіб. Харків : ХДАДМ, 2019. 144 с.
 8. Іваненко Т. О. Шрифтовий дизайн: до питання проблеми брендингу України. *Соціокультурні тенденції розвитку сучасного мистецтва та дизайну*. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 5–9 листопада 2018 р.). Херсонський національний технічний університет. Херсон, 2018. С. 133–134.
 9. Іваненко Т. О. Шрифтовий дизайн: до питання проблем української ідентичності. *Актуальні питання мистецтвознавства та мистецької освіти: сучасність і перспективи*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2018. С. 53–55.
 10. Лесняк В. И. Акцидентный шрифт: 75 оригинальных шрифтов. Харьков : Колорит, 2004. 140 с.
 11. Лесняк В. И. Модернистские и постмодернистские шрифты: 44 оригинальных шрифта. Харьков : Колорит, 2006. 148 с.
 12. Лесняк В. И. Відтворення шрифтової спадщини: 40 оригінальних шрифтів / пер. з рос. Н. Мацибок-Стародуб. Київ : ArtHuss, 2020. 160 с.
 13. Мітченко В. Естетика українського рукописного шрифту. Київ : Грамота, 2007. 208 с.
 14. Мітченко В. Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів. Теорія і практика. Кирилиця і латиниця. Історія і сучасність. Київ : Laugus, 2018. 288 с.
 15. Старт міжнародного студентського конкурсу шрифту і каліграфії. *Харківська державна академія дизайну і мистецтв* : вебсайт. [2016]. URL : <https://ksada.org/pov-27-05-2016.html> (дата звернення : 21.08.2021).
 16. Ткачов К. Шрифтовий стрибок: як розвивався шрифтовий дизайн в Україні останні 20 років. *Telegraf* : інтернет-журнал. 09.11.2020. URL : <https://telegraf.design/shryftovyj-strybok-yak-rozvyvavsya-shryftovyj-dyzajnv-ukrayini-za-ostanni-20-rokiv/> (дата звернення : 19.08.2021).
 17. Фестиваль каліграфії та типографії «Рутенія». *Platfor.ma* : інтернет-журнал. [2010]. URL : <https://platfor.ma/organizers/4ce074a0c00fb/> (дата звернення: 19.08.2021).
 18. [Фестиваль «Простір літер»]. *Telegraf* : інтернет-журнал. 03.07.2019. URL : <https://telegraf.design/news/rozpochavsya-prodazh-kvytkiv-na-mizhnarodnyj-festyval-z-kaligrafiyi-prostir-liter/> (дата звернення : 16.08.2021).
 19. Фестиваль шрифту і каліграфії «Свято кирилиці». *Харківська державна академія дизайну і мистецтв* : вебсайт. URL : <https://ksada.org/tv-akcii-5.html> (дата звернення : 19.08.2021).
 20. Храмова-Баранова О. Л. Графічний шрифтовий дизайн: естетичні аспекти. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 6. С. 43–45.
 21. Яцушек К., Леонович М. Шрифтовий фестиваль на ентузіазмі: як пройшов «Простір літер» у Луцьку. *Читомо* : вебпортал. 16.08.2019. URL : <https://chytomo.com/shryftovyj-festyval-na-entuziazmi-iak-projshov-prostir-liter-u-lutsku/> (дата звернення : 16.08.2019).
 22. Cheng K. *Designing Type*. London : Laurence King Publishing, 2020. 232 p.
 23. Graphic design students win awards at 2021 UCDA Student Competition. *Wayne State University* : вебсайт. 11.08.2021. URL : <https://art.wayne.edu/news/graphic-design-students-win-awards-at-2021-ucda-student-competition-43411> (дата звернення : 14.07.2021).
 24. Henestroza C., Meseguer L., Scaglione J. Jak projektować kroje pisma. Od szkicu do ekranu. [Wydanie 2]. Kraków : Pozkał, 2019. 144 s.
 25. Updike Prize for Student Type Design. *ProvidencePublicLibrary* : вебсайт. [2021]. URL : <https://www.provlib.org/research-collections/special-collections/updike/updike-prize-student-type-design/> (дата звернення : 14.07.2021).
 26. *Telegraf.Design* / гол. ред. : А. Карнаух. Київ : Фамільна друкарня Huss, 2021. № 1. 200 с.

References:

1. Golovchenko, K. (2019, September 12). Iz istorii konkursov shriftovogo dizaina [From the history of font design contests]. Part 1. *Shrift*. Retrieved from <https://typejournal.ru/articles/type-competition-history-part-01>. [In Russian].
2. Dudnyk, I. M. (2019). *Hrafichni osoblyvosti ukrainskoho kyrylychnoho drukarskoho shryftu (ostannia chvert XVI – persha polovyna XVII stolit)*. (Extended abstract of PhD dissertation) Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Kalinichenko, A., Ivanyk, M. & Kashcheieva, A. (Eds.). (2018). *Zhyvyi shryft. Katalog kyrylychnykh shryftiv vid ukrainskykh dyzaineriv* [Live font. Catalog of Cyrillic fonts from Ukrainian designers]. (2nd ed.). Kyiv. [In Ukrainian].
4. Ivanenko, T. O. & Ghabuzyan, E. (2020, April 23). Problemy stanovlennia suchasnykh ukrainskykh znakov alfavitu ta yikh rozdashuvannia v systemi Unicode [Problems of determination of modern Ukrainian alphabet signs and their location in the Unicode system]. In *Aktualni problemy suchasnoho dyzainu* [Current issues of modern design]. Proceedings of the *International Scientific and Practical Conference* (pp. 73–75), Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Ivanenko, T. O. (2015, October 15–16). Problemy populyaryzatsii shryftovoi spravy Ukrainy [Problems of popularization of the typeface business of Ukraine]. In *Kontseptsiiia suchasnoi mystetsko-dyzainerskoi osvity Ukrainy v umovakh yevrointehratsii* [The concept of modern art and design education in Ukraine in terms of European integration]. Proceedings of the *International Scientific and Methodological Conference of faculty and young scientists in the framework of the VIII International Forum "Design and Education 2015"* (pp. 51–52), Kharkiv State Academy of Design and Art, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Ivanenko, T. O. (2018, November 20–21). Ukrainskyi shryftovyi dyzain: vidrodzhennia ta tendentsii [Ukrainian type design: revivals and trends]. In *Khudozhnia kultura i mystetska osvita: tradytsiia ta suchasnist* [Art culture and art education: tradition and modernity]. Proceedings of the *International Scientific and Creative Conference* (pp. 101–103), National Academy of Culture and Arts management, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].
7. Ivanenko, T. O. (2019). *Shryftovyi dyzain: osnovy* [Font design: basics]. Kharkiv: KhDADM. [In Ukrainian].
8. Ivanenko, T. O. (2018, November 5–9). Shryftovyi dyzain: do pytannia problemy brendynhu Ukrainy [Type design: before the problem of branding in Ukraine]. In *Sotsiokulturni tendentsii rozvytku suchasnoho mystetstva ta dyzainu* [Socio-cultural trends in the development of contemporary art and design]. Proceedings of the *IV International Scientific and Practical Conference* (pp. 133–134), Kherson National Technical University. Kherson, Ukraine [In Ukrainian].
9. Ivanenko, T. O. (2018, October 18–19). Shryftovyi dyzain: do pytannia problem ukrainskoi identychnosti [Type design: on the issue of problems of Ukrainian identity]. In *Aktualni pytannia mystetstvoznavstva ta mystetskoi osvity: suchasnist i perspektyvy* [Current issues of art history and art education: modernity and prospects]. Proceedings of the *International Scientific and Practical Conference* (pp. 53–55), Kharkiv State Academy of Design and Art, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

10. Lesniak, V. I. (2004). *Aktcidentnii shrift: 75 originalnykh shriftov* [Accident font: 75 original fonts]. Kharkov: Kolorit. [In Russian].
11. Lesniak, V. I. (2006). *Modernistskie i postmodernistskie shrifty: 44 originalnykh shrifta* [Modernist and postmodernist fonts: 44 original fonts]. Kharkov: Kolorit. [In Russian].
12. Lesniak, V. I. (2020). *Vidtvorennia shryftovoi spadshchyny: 40 oryhinalnykh shryftiv* [Reproduction of font heritage: 40 original fonts]. N. Matsybok-Starodub (Trans.). Kyiv: ArtHuss. [In Ukrainian].
13. Mitchenko, V. (2007). *Estetyka ukrainskoho rukopysnoho shryftu* [Aesthetics of Ukrainian handwritten font]. Kyiv: Hramota. [In Ukrainian].
14. Mitchenko, V. (2018). *Kalihrafiia. Vzaïmovplyvy shryftiv. Teoriia i praktyka. Kyrylytsia i latynytsia. Istoriia i suchasnist* [Calligraphy. Font interactions. Theory and practice. Cyrillic and Latin. History and modernity]. Kyiv: Laurus. [In Ukrainian].
15. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (2016). Start mizhnarodnoho studentskoho konkursu shryftu i kalihrafii [Start of the international student font and calligraphy competition]. *ksada.org*. Retrieved from <https://ksada.org/nov-27-05-2016.html>. [In Ukrainian].
16. Tkachov, K. (2020, November 9). Shryftovyi strybok: yak rozvyvavsia shryftovyi dyzain v Ukraini ostanni 20 rokiv [Font leap: how font design has developed in Ukraine over the last 20 years]. *telegraf.design*. Retrieved from <https://telegraf.design/shryftoviy-strybok-yak-rozvyvavsia-shryftoviy-dyzajn-v-ukrayini-za-ostanni-20-rokiv/>. [In Ukrainian].
17. Platforma. (2010). Festyval kalihrafii ta typohrafii "Ruteniia" [Festival of calligraphy and printing "Ruthenia"]. *platfor.ma*. Retrieved from <https://platfor.ma/organizers/4ce074a0c00fb/>. [In Ukrainian].
18. [Festyval "Prostir liter"]. (2019, July 3). *telegraf.design*. Retrieved from <https://telegraf.design/news/rozpochavsya-prodazh-kvytkiv-na-mizhnarodnyj-festyval-z-kalihrafiyi-prostir-liter/>. [In Ukrainian].
19. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (2009). Festyval shryftu i kalihrafii "Sviato kyrylytsi" [Festival of font and calligraphy "Sviato kyrylytsi"]. *ksada.org*. Retrieved from <https://ksada.org/tv-akcii-5.html>. [In Ukrainian].
20. Khramova-Baranova, O. L. (2015). Hrafichni shryftovyi dyzain: estetychni aspekty [Features of becoming of national style are in the Ukrainian art of beginning of XX age]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 6, 43–45. [In Ukrainian].
21. Yatsushek, K. & Leonovych, M. (2019, August 16). Shryftovyi festyval na entuziazmi: yak proishov "Prostir liter" u Lutsku [Font festival on enthusiasm: how the "Prostir liter" in Lutsk]. *chytomo.com*. Retrieved from <https://chytomo.com/shryftoviy-festyval-na-entuziazmi-iak-projshov-prostir-liter-u-lutsku/>. [In Ukrainian].
22. Cheng, K. (2020). *Designing Type*. London: Laurence King Publishing.
23. Wayne State University. (2021, August 11). Graphic design students win awards at 2021 UCDA Student Competition. *art.wayne.edu*. Retrieved from <https://art.wayne.edu/news/graphic-design-students-win-awards-at-2021-ucda-student-competition-43411>.
24. Henestrosa, C., Meseguer, L. & Scaglione, J. (2019). *Jak projektować kroje pisma. Od szkicu do ekranu*. (2nd ed.). Kraków: Pozkal. [In Polish].
25. ProvidencePublicLibrary. (2021). Updike Prize for Student Type Design. *www.provlib.org*. Retrieved from <https://www.provlib.org/research-collections/special-collections/updike/updike-prize-student-type-design/>.
26. Kamaukh, A. (Ed.). (2021). *Telegraf.Design*, 1. [In Ukrainian].